

*"...Не американизъм или някаква съветска система,
а българска, само че модернизирана"*

ПРОГРАМАТА "ОБРАЗЦОВО СЕЛО" (1937-1944 Г.) - ВЛИЯНИЯ НА МОДЕРНИЗАЦИОННИТЕ ПРОЕКТИ ЗА СЕЛОТО ОТ ЕВРОПА И СЕВЕРНА АМЕРИКА

Милена Ангелова

След Първата световна война държавно-реформаторските политики по отношение на преобладаващо селското население в България чувствително се ускоряват. Обект на все по-голямо обществено внимание започват да стават и социалните проблеми на хората в селата. През 20-те г. на XX в. движението за "стопанско и културно повдигане на селото" се превръща в "обществена мода" и държавна идеология. От средата на 30-те г. водещ акцент в това движение стават намеренията за "подобрене бита на селото". Постепенно в държавните стратегии в тази посока на преден план се извеждат проблемите, свързани с условията на живот на хората от селото, въпросите за повишаване на образователното и "културно" равнище на селското население, с професионализирането на земеделския труд и пр. Съществува и широка обществена видимост на част от социалните проблеми в селското пространство и става осезаемо ангажирането на все повече обществени организации с тяхното разрешаване. Заедно с това в обществените дискусии селяните започват да се дефинират не само като обект на въздействие, а и като активни участници в тези процеси.

Програмата "Образцово село" стартира като официална държавна инициатива в първите дни на 1937 г. и продължава да се развива в почти непроменени нормативни рамки до към 1947 г. Министерските наредби от края на 1936 г., регламентиращи устройването на първите "образцови селски общини" продължават да действат и през следващите няколко години. Дори приетият през 1945 г. Закон за земеделското образование и подобрене на бита в селото, буквално повтаря текстовете на предишните нормативни актове.¹ Тук програмата е проследена до втората половина на 1944 г. Две са

причините, за избора на тази хронологична рамка. В края на 1944 г. и началото на 1945 г. новият политически режим почти изцяло подменя хората, работещи в институционалните структури, които обслужват програмата. От този момент нататък по нов начин зазвучава и декларативният патос на “Образцово село”.²

Основният патос на програмата “Образцово село” е свързан с усвояването от селското население на модерните тогава хигиенни норми, с правилата на “рационалното” хранене, с професионализирането на земеделския труд. Комплексът от мерки, които биха гарантирали една “по-здравословна атмосфера” не само в пространствата на дома, а и в селото включват неговото благоустрояване, мерки по водоснабдяването и канализацията, проучване условията поне за частично електрифициране, построяване на здравни домове и здравно-съвещателни станции, на т.нар. “фурни-комбинати”, на детски градини, детски игрища и летовища. Пред държавата в този момент стои проблемът да намери привърженици сред селяните, за да наложи целите на своята политика.

В хода на обособяването на хората от селото като обект на институционални “грижи” (а и контрол), се конструира образът на “образцовия селянин” — онзи който има желание и се възползва от възможностите, които държавата предлага, за да “модернизира” своето битие. Една основна предпоставка за това, разяснителните “мероприятия” на програмата “Образцово село” да бъдат ефективни, се състои в отношението на селяните към необходимостта от нововъведения. Това означава те да бъдат убедени, че традиционните начини на работа, производство и уреждане на жилищното пространство, които са се съхранили за дълго време и които са здраво закрепени в традициите, вече да не са им достатъчни. Въвеждането на новите начини на труд и производство или на нови стоки и продукти предполага необходимостта от разбиване на цялата система на селския живот. Създателите на “Образцово село”, са далеч от илюзиите, че това е възможно да се случи в рамките на няколко години. Те не смятат че е необходимо, а и правилно “държавата” буквално да наложи желаните нововъведения. През цялото време, когато са в ход опитите за реализиране на програмата, се отправят предупреждения за степента на държавната намеса: *“...Каквото и да се прави от органите на държавната власт и обществените организации за подобрене на селския живот, резултати от работата им не биха могли да се добият в къс период от време, докато самото население, чрез всестранно обсъждане на всичко, което му се предлага, не осъзнае нуждата от тези подобрения и самт не поеме върху себе си работата по издигане на неговия живот като лично дело.”*³ Специалистите от обществената агрономия се опитват преди всичко да направят така, че информацията за “образцовистките намерения” да стигне до възможно най-широк кръг от хора в селата и те да са запознати с “модерните” (схващани, по-скоро като “нормални”) практики в селското всекидневие.

Желаното повдигане на жизнения стандарт на селското население в "Образцово село" не е самоцел, а в някои отношения — по-скоро средство на "националната" политика. Наред с икономическите и финансово-политическите "мероприятия" на управляващите в намеренията за модернизация на аграрното стопанство и на жизнените условия на селското население на преден план се поставя и въпросът за изграждане на ориентирана към практиката образователна система в селата. Възможност за най-масова "земяделска и домакинска просвета" за момчетата и момичетата от селата, се съзира в разширяването на мрежата от създадените след 1924 г. т.нар. допълнителни земяделски училища.⁴ Самото обявяване на някоя община за образцова, се определя преди всичко от близостта на такова училище. В началото на 40-те г. в около 240 селски общини в България има допълнителни земяделски училища. В тях 2-годишно обучение преминават младежи (момчета и момичета) с прогимназиално образование, които в бъдеще ще се занимават със земяделско производство и домакинство. Същевременно остават възможности за добиване на по-високи степени на специално образование — в практическите и средните земяделски училища, в Земяделско-домакинския институт, в Агрономическия факултет на Софийския университет или във висшите агрономически училища в чужбина. Тези учебни заведения подготвят (най-интензивно от 20-те г. на XX в.) бъдещите експерти от обществената агрономия и преподавателите за допълнителните земяделски училища в селата. Около осемдесетте хиляди възпитаници на този вид учебни заведения (до 40-те г.) се превръщат в основните "трегери" на които разчита програмата "Образцово село" — младите мъже и жени от селата, които познават модерните хигиенни норми и жилищни стандарти, имат представа от рационално хранене, знаят как биха могли да направят стопанството си доходоносно и пр. От тях се очаква да се превърнат в "образец" за останалите селяни в съседство — в отделните махали, села и околии.

* * *

Когато, през втората половина на 30-те г. на XX в., стартира програмата "Образцово село" и се институционализират проектите за "подобрене бита на селото" в България, подобни модернизационни политики вече се упражняват и в други страни. Програмата намира своите контексти и посредством директни импулси извън страната — от "радиацията" на международните организации работещи в тази област и чрез българските специалисти-агрономи, които познават и се опитват да прилагат определен модел (или елементи от него).

Наименованието на програмата веднага ни отправя към движението "Musterdorf" ("Образцово село") в Германия. Наистина, през първата половина на 40-те г. контактите на хората от "обществената агрономия" с колегите им от Райхскураториума за техника в земеделието (Райхснерщанд, RKTL) са особено интензивни.⁵ На страниците на специализирания печат

все по-често се тиражира германския опит в работата с образцовите села и “показните и учебни стопанства” (Musterbetriebe und Lehrhöfe) в тях.⁶ Въпреки съвпадението в наименованията, обаче, българското “Образцово село” е много различно от немския вариант на програмата. “Musterdorf” е изцяло потопено в идеологията на “Blut und Boden” (“Кръв и земя”) и при него се отдава изключително значение на водаческите принципи. В чисто функционален план, приоритетите на немското движение са насочени преди всичко към подобрене на земеделско-техническите параметри в аграрния сектор, докато при “Образцово село” патосът е изключително хигиенен. Затова и обект на програмата в България са главно жените (и то младите жени) в селата и се търсят промени преди всичко в домакинската сфера и пространствата на живеене (“бита в селото”). Заедно с това българският вариант е освободен в голяма степен и от тотално унифициращия патос на “Musterdorf”.

В програмата “Образцово село”, през всички години на провеждането ѝ, специалистите, които я реализират, продължават да търсят варианти за оптимизиране на параметрите ѝ. В най-голяма степен за избистряне на концепцията за действие по “подобрителните” проекти за селото оказват влияние резултатите от съвместната работа на хората от Отдела за бита в селото на МЗДИ и експертите от Американската блискоизточна фондация в България.⁷ За основен модел при разработването на програмата се използва тогавашния опит и методи на работа на **американските обществено-домакински служби** (“Home bureaus”). Това не е случайно. Идеята и реализацията на първите стъпки на програмата са плод на съвместните усилия на професорът от Агрономическия факултет на Софийския университет Янаки Моллов⁸ и неговият екип от млади колеги-агрономи (Атанас Узунов, Г. Калъпчиев, Иван Табаков, Христина Мочева и др.,) от една страна и представителите на Американската блискоизточна фондация в България (Клейтън Уипъл и Леонтий Фелдман), от друга. Преди споменатите млади агрономи да заемат ключови административни позиции в земеделското министерство или в Института за земеделско-стопански проучвания, всички те получават възможност за неколкomesечни специализации в САЩ.⁹ Много характерен в това отношение е случаят с агрономката Христина Мочева.¹⁰ Контактите и съвместната ѝ работа с Леонтий Фелдман датират от 1935 г., а от 1940 г. по препоръка на МЗДИ е изпратена на едногодишна специализация по домакинска икономия и хранене на селското население в Корнейлския университет (щата Илинойс).¹¹ По-късно в поредица от статии в сп. “Земеделско-стопански въпроси” тя представя дейността на американските обществено-агрономически служби.¹² По технич модел през 1941 г. Христина Мочева и Вера Тодорова-Йончева¹³ ще предложат проект за организиране подобрителната работа в селото чрез създаването на специални женски дружества.¹⁴

От есента на 1939 г. до влизането на германските войски в Атина през

пролетта на 1941 г. и евакуирането на постоянното представителство на Американската блискоизточна фондация в България, сведенията за съвместната дейност с Министерството на земеделието рязко намаляват. Развоят на събитията заличава възможностите за запазване на сътрудничеството в предишните му форми. Скоро преките официалните ангажименти на Американската блискоизточна фондация с държавните подобрителни проекти за бита в селото приключват. Но и в следващите няколко години, въпреки по-чувствителното навлизане на немско влияние в програмите за "повдигане" на селото, български специалисти, работили съвместно с представители на фондацията и специализирали в САЩ, ще доминират и определят посоките на развитие на тези социални проекти и конкретно на програмата "Образцово село". Същите тези експерти, работещи в създадения през 1935 г. Институт за земеделско-стопански проучвания, поставят началото на аграрната социология в България.¹⁵ За работата си по анкетата за интересите на селското момиче, например, Вера Тодорова-Йончева споделя: *"За провеждане на анкетата изработих въпросник при съставянето на който, естествено, използвах много чужди автори: американски — проф. Сандерсон, Цимерман, Бляк, Сорокин, Галпи, Жий, Колб, Бъргес; румънски — Густу, белгийския професор по социология Жак Минс и д-р Сандерс, американец, който работеше върху социологията на българското село, специално в с. Драгалевци. Във връзка с опитната ми работа за подобрене живота в селото проучих организацията, задачите и метода на работа на Румънския социологичен институт в Букурещ под ръководството на проф. Густу...Нашата работа в много моменти напомняше тяхната работа в "културните огнища" из страната им. Това сходство в работата може би идваше от факта, че и те се ръководеха от американски автори и търсеха да открият начин как най-добре и най-лесно да въздействат върху човека,...за да се спечели той с цялото си съзнание и воля в работата за подобрене цялостния му живот."*¹⁶

Споменатите от авторката "културни огнища" в Румъния съществуват от 20-те години на XX в. и в началото на 40-те г. броят им е около 2 600 в цялата страна. Тяхната организация си поставя за цел да мобилизира усилията на интелигенцията в селата (чиновници, учители, свещеници и пр.) и на обикновени селяни, за да се проведат "социалните реформи", заложиени в румънската държавната политика.¹⁷ Тамошните програми за селото се разработват в създаденото през 1918 г. Общество за социални проучвания и реформи, трансформирано в последствие в Социален румънски институт. Селската проблематика става централна за института от 1925 г., когато съвместно със Семинарът по социология при университета в Букурещ започват проучванията в селата и организирането на "културните огнища".¹⁸

При разработването на модернизационните стратегии за селото в България се изследва и опитът на италианската "бонификация". Сред архивни-

те документи на земеделското министерство често се срещат доклади, представящи законодателните мерки в Италия, свързани насърчаване строежа на жилища и селскостопански сгради.¹⁹ Италианският опит се тиражира и в специализирания печат.²⁰ Неговото влияние върху “Образцово село” през втората половина на 30-те г., обаче, не е толкова чувствително, за сметка на елементите, които се заемат от американския, румънския германския, и дори чехословашкият модел.

Това, което сближава **чехословашките социални програми за селото** с тези в България е хигиенният патос и акцентите за подобрителна работа, центрирана преди всичко в пространствата на селския дом. В Чехословакия програмата, паралелна на “Образцово село” се нарича **“Грижи за здраво село”** и от 1928 г. се координира от специално създадения по инициатива на организацията на селската младеж Съвет за социално-здравни грижи за селото.²¹ Регулярна информация за програмите в Чехословакия също е достъпна за четящите български специалисти от обществената агрономия през 30-те г.²²

В печата (не само специализирания) гласност получават всички подобни на “Образцово село” програми, за които журналистите и пишещите агрономи имат информация. Така научаваме, че през 1943 г. намерения за организиране на образцови села има и в **Унгария**.²³ Идея за организирането на образцови села през първата половина на 40-те години се разработват и в **Япония**. За това съобщават дори и локални български печатни издания, ангажирани в тази проблематика. Така например печатният орган на Шуменската земеделска камара в материал под заглавие “Образцовите села в Япония” отразява това по следния начин: *“Според един план на японското Министерство на земеделието в цяла Япония щели да бъдат създадени, разпръснато образцови села. Броят им щял да възлиза на 300. Чрез тях ще се даде на селското население представа, как трябвало да изглежда едно модерно село..”*²⁴

Влиянието на различни варианти в стратегиите за модернизиране на селото от 30-те години в България може да бъде разчетено и в продължаващите в този период дискусии за модела на земеделското образование и въобще за “земеделската просвета”. Показателна за тези дискусии е статията *“Какво трябва да бъде земеделското и земеделско-домакинското образование у нас”* на тогавашния директор на земеделско-домакинския институт в Пазарджик Григор Николиев. Той представя **два модела за подобрителна работа в селата**. В едната група поставя страни като Германия, Чехословакия и Австрия, където “земеделската просвета” се дава предимно чрез земеделските училища.²⁵ Представителни за другия модел, в който балансът се търси в синхронно въздействие и чрез земеделските училища, и през общественно-агрономическите служби, са Франция, Италия, Белгия и пр. В тази група Николиев поставя и България.²⁶ Неговата статия е интересна и с това, че в нея е отразена най-еднозначно точката на пресичане в спомен-

натите дискусии, когато става въпрос за контурите на "българския модел": *"Всеки народ, всяка държава в своето културно и стопанско издигане е минал по пътя на опитите. Нещо копирала от други държави, нещо добила на своя почва, на свой опит, в края на краищата всяка една страна сама се спира на нещо определено и почва да работи за неговото реализиране... Периодът на безогледното копиране мина. Ние вече имаме вече свой опит... В случая нашият опит е достатъчен, за да ни покаже, че пътят по отношение на нашето земеделско образование е избран правилно. Него ние трябва да следваме с известни корекции"*.²⁷

Програмата "Образцово село" не успява да реализира докрай намеренията на създателите си. Причините този проект да "не изпълни докрай обещанията си,"²⁸ трябва да се търсят не толкова в някакви утопични хоризонти, зададени в рамките на самата програма. Вярно е, че идеолозите на "образцовизма", разчитайки преди всичко на младите хора в селата, залагат резултатите на програмата в близкото бъдеще. За повечето от тях, обаче, то не се оказва толкова "образцово". В условията на "колективизацията" от 50-те г. една голяма част от селяните-"образцовисти" се оказват сред първите етикирани като "кулаци". Повечето села, включени в програмата още в периода 1946-1947 г. са подменени с нови, а бившите "образцови" наказателно са оставени от новата власт с минимални инвестиции в инфраструктура, благоустройство и т.н. Документите по програмата след есента на 1944 г. я представят като изцяло нова идея с която "социалистическата власт ще изгради новото село".²⁹

Въпреки нарастващата държавна намеса при реализирането на програмата "Образцово село" още от края на 30-те г., забележими са усилията комуникативно да се предаде смисълът, целесъобразността и начинът на действие на новите институции и прокарваните от тях норми. Тук е разликата с действията на управляващите в един по-късен период (от втората половина на 40-те г. нататък). В подобрителните програми за селото от 30-те и първата половина на 40-те г. на XX в. от селяните се очаква да бъдат истински участници в процесите, а не само "патерналистично инструментализиран обект на политиката".³⁰

Преди реализирането на програмата да бъде прекъснато, все пак, тя успява да реализира, някои от своите основни цели. Независимо от това, че модерните средства за обработване на земята по това време са трудно достъпни за голяма част от българските селяни или пък те не разполагат с необходимите средства да обзаведат "модерно хигиенично жилище", в резултат на кампаниите за "повдигане на бита" все повече от тези селяни знаят за тяхното съществуване и в някаква степен са готови да си служат с тях. За голяма част от тези хора става очевидна тяхната ефективност. Това е един от значимите ефекти на програмата "Образцово село" и една от важните промени в отношението на "селянина" към света, тъй като именно ефикасността е водещо начало в поведението на модерния човек.³¹ Дори

когато една голяма част от селяните нямат възможността да направят препоръчваните в момента подобрения, програмата предлага възможности те да се информират за тях — предлага ги като стандартна норма и...буквално ги излага на показ — в образцовите села и в образцовите домакинства. В този смисъл се е състояло онова, което една находчива дефиниция за модернизацията формулира като *“революция на растящите очаквания”*. Предлаганите от “Образцово” село норми постепенно за много хора в селата се превръщат в хабитуални и “нормални” действия и, особено при помладите поколения, стават единствено разпологаемия поведенчески ресурс.³² Заедно с всичко това, в резултат на разгръщането на машабните програми за “повдигане на селото”, българският селянин се оказва и потъсно обвързан с конюнктурата на подобни проекти, случващи се по това време и в други части на света.

¹ ЦДА, ф. 89, оп.6, а.е.66, л.28-46 - Министерство на земеделието и държавните имоти (1944-1958), Отдел Земеделско образование, Отделение за бита в селото.

² Става въпрос не само за въвеждането на нови епитети и метафорика в документите по програмата от това време. По-скоро е оезаемо желанието, разчитано в същите тези документи, “Образцово село” да се представи като идея и програма на новите управляващи. Така въпреки, че нормативната уредба е непроменена, от 1945 г. се модифицират акцентите и функционалните посоки на самата програма и тя вече няма почти нищо общо с първоначалните намерения на авторите и реализаторите си от втората половина на 30-те г. на XX в. - За сравнение вж. ЦДА, ф. 89, оп. 6, а.е. 15, 28, 66, 190, 191, 209, 384, 385, 465, 493 — Министерство на земеделието и държавните имоти (1944-1958), Отдел Земеделско образование, Отделение за бита в селото.

³ Моллов, Я. Село Житен. Организация и метод на работата за повдигане равнището на живота в селото, С., Печ. Книпеграф, 1940., с.8.

⁴ Вж. Ненов, М., Ползата от допълнителните земеделски училища — В: Юбилеен сборник 1924-1939. Допълнително земеделско училище, с. Габарево, Казанлъшка околия, С., 1939; Николиев, Г. Гр., Какво трябва да бъде земеделското и земеделско-домакинското образование у нас. С., 1938; Branekov, T., Die Landwirtschaftliche Bildung in Bulgarien - В: Юбилеен сборник 1924-1939. Допълнително земеделско училище, с. Габарево, Казанлъшка околия, С., 1939.с.180-181; Wolf, G., Der Beitrag der landwirtschaftlichen Schulen zur Agrarmodernisierung Bulgariens in der Ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts — In: Todorova, Z., [Hg.], Probleme der Modernisierung Bulgariens 19 und 20. Jahrhundert, Sofia, 1994.

⁵ През пролетта и лятото на 1940 г. българска делегация, съставена от представители на земеделското министерство — чиновници от различните отдели и агрономи от областните и околийски агрономства — посещава за няколко седмици Германия. Целта на това посещение е да се проучи опитът на общественно-агрономическите служби на Райснершанда. Специална цел на посещението са образцовите стопанства в Щолберг, Ерцгебирге, Каменц-Бауцен, тези в Саксония и Майнинген. Там отиват 26 курсисти, сред които и Ат. Узунов (по това време главен инспектор в министерството) -

ЦДА, ф. 194К, оп.1, а.е. 627, л.3-9 - Доклад върху дейността на българските агрономи през време на пребиваването им в Германия, Берлин, 21 август, 1940г., машинопис, превод от немски; , ф.194к, оп. 1, а.е. 627, л.3-19. Вж. също - **Генов, К.**, Едно пътуване из Германия — Земеделско образование, 1942, кн. 2, 3; **Найденев, Н.**, Спомени с Иван Багрянов, С., 2002, с.31-35;

⁶ Вж. **Петев, Д. Т.**, Службата при държавния кураториум за техника в земеделието и работата по създаване на образцови села в Германия - Земеделско-стопански въпроси, 1943, кн. 2, с.66-78.; **Марков, Г.**, Как се провежда общественно-агрономическата дейност в Германия — Земеделско-стопански въпроси, 1942, кн.3, с.135-145; **Узунов, Аг.**, Дейността на обществената агрономия в Германия — Земеделско-стопански въпроси, 1941, кн.4, с.183-188; **Витанов, М.**, Обществено-агрономическата служба в Германия — Земеделско-стопански въпроси, 1941, кн.1, с.21-32.

⁷ Вж. **Величков, Ал.**, Американската благотворителност в България между двете световни войни, С., 1994.

⁸ Министър на земеделието и държавните имоти и управляващ министерството на народното просвещение в кабинета на Ал.Цанков (1923-1926); министър на Народното просвещение и министър на народното стопанство в кабинетите на К. Георгиев и Пенчо Златев (1934-1935).

⁹ Г. Калъпчиев специализира и в Германия (1937-1939) и защитава докторат по земеделска икономика в Берлинския университет. От 1943 до 1947 г. е директор на Института за земеделско-стопански проучвания — ЦДА, ф. 915К, оп.1, а.е.1 — Личен фонд "Д-р Г. Калъпчиев", автобиография на Г. Калъпчиев.

¹⁰ Родена на 12.VII.1907 в гр. В.Търново. Завършва Агрономо-лесовъдския факултет на Университета в София през 1932. До 1941 г. — учител-агроном при допълнителното земеделско училище в Перущица /до VI.1936/, в допълнителното земеделско училище — III Гараж, София /до VI.1940/, в допълнителното земеделско училище, Църнча, Пазарджишко /IV.1941/. След това е агроном-специалист в Института за земеделско-стопански проучвания при МЗДИ. От 12.I.1940 до 15.III.1941 г. провежда специализация по домакинска икономика и хранене на селското население в Корнейлския университет на САЩ. От 1934 г. започва проучванията си по проблемите на селското домакинство — по време на командироването ѝ в Института за земеделски изследвания при Агрономо-лесовъдния факултет. Насочва усилията си "за установяване проблемите на селското домакинство, изработване метод за проучване живота и бюджета на селското домакинство и откриване пътища за повдигане жизненото равнище на селското население, специално на селското семейство..." Към 1945 продължава да бъде в ИЗСП, където от 1940/1 е ръководител на Отдела за подобряване бита в селото - ЦДА, Ф.915к, Оп.1, а.е.66, л.10 — Г.Д. Калъпчиев (1906-1964), Автобиография на Хр. Мочева.

¹¹ ЦДА, ф. 915К, оп.1, а.е.66, л.10. — Личен фонд "Д-р Г. Калъпчиев", автобиография на Хр. Мочева.

¹² Вж. например **Мочева Хр.**, Организация на общественно-домакинската служба в Съединените щати — Земеделско-стопански въпроси, кн. 1, 1941, с.11-20; **Мочева, Хр.**, Из дейността на домакинските организации в Съединените щати — Земеделско-стопански въпроси, 1941, кн.3, 155.

¹³ Родена във Велико Търново. През 1937 завършва Агрономо-лесовъдския факултет на Софийския университет. Работи заедно с Хр. Мочева и Я. Моллов, първо като неплатен сътрудник на Института за земеделско-стопански проучвания, от 1939

като специалист в областта на социологията на българското село. Изследователските й интереси са свързани с проучването на “интересите, дейността и задачите на селското момиче” /при съставянето на въпросниците работи главно с американски (проф. Сандерсон, Цимерман, Бляк, Сорокин, Галпи, Жий, Колб, Бъргес, Сандерс), белгийски (Жак Минс) и румънски (Густ) автори/. Анкетата обхваща около 1 000 момичета от цялата страна; Участва с екип от ИЗСП и в проучването за изработване на метод за “подобрителна работа” в с. Житен, Голяновци, Петърч, Говедарци, Мала Църква и Маджаре - ЦДА, ф.915К, Оп.1, а.е.69, л. — Г.Д. Калъпчиев (1906-1964).

¹⁴ Мочева, Хр., В. Тодорова-Йончева, Организиране на работата за подобрене живота в селото - — Земеделско-стопански въпроси, 1941, кн.3, 154-155.

¹⁵ Вж. Калъпчиев, Г., 10 г. земеделско-стопански проучвания в служба на българското село 1935-1944, Институт за земеделско-стопански проучвания, С., 1946.

¹⁶ ЦДА, Ф. 915к, оп.1, а.е. 69, л.2.

¹⁷ Gusti, D., Les bases scientifiques du service social de Roumanie — In: La vie rural en Roumanie, Bucarest, 1940, p.3-18.

¹⁸ Тодорова-Йончева, В., Институт по социология за проучване на селото в Румъния — Земеделско-стопански въпроси, 1943, кн.2, с.92-94.

¹⁹ ЦДА, ф. 194К, оп.1, а.е.27, л.41-42 — МЗДИ, “Към научното организиране на българското село. материали за преустройството на селското стопанство на модерни начала”, 1938 г., Законодателни мерки, целящи да улеснят и насърчат построяването на земеделски сгради в Италия.

²⁰ Вж. например Хаджиев, Пр., Цялостно подобрене на земята в Италия — Агрономическа мисъл, г. II, 1942, кн.1-2, с.13-20.

²¹ Пак там, с.172-173.

²² Бурджова, А., Грижи за селото в Чехословашко — Стопанство, г.II, 1936, кн.6, с. 172-176.

²³ “Животът в селата все повече се подобрява. Грижи, които се полагат в различните страни”. - в.Стопански преглед, 1943, г.III, бр.59-60, с2.

²⁴ Образцовите села в Япония — Земеделска камара, Шумен, бр. 95-96, 1943/44, с.7.

²⁵ Николиев, Г., Гр. Какво трябва да бъде земеделското и земеделско-домакинското образование у нас. С., 1938, с.5.

²⁶ Пак там.

²⁷ Николиев, Г., Гр. Какво трябва да бъде земеделското и земеделско-домакинското образование у нас. С., 1938, с.18.

²⁸ Ръвел, Ж., Разказване и познаване: Употребителна разказа в историята - В: Знеполски, И. (ред.), История. Разказ. Памет., С., 2001, с.17.

²⁹ В “историческите справки” към фондовете на документите от Държавните архиви, обработвани през 50-те и 60-те г. буквално се “крият” следите подобрителните проекти за селото преди 1944 г. Интересен пасаж от историческата справка на фонда на едно околийско агрономство ги представя така: “...По подобрене бита на селото е извършено съвсем незначителна работа. Цялата дейност на фондообразувателя по така шумно прокламираната идея за подобрене на бита на селото се е свеждала до изнасянето на някоя и друга беседа относно използването в сурово и консервирано състояние селските артикули. Провеждани са краткотрайни некачествени курсове по тази линия. Направени са няколко опита за откриване на консервни работилници по селата, но резултати не са получени...” - ДА — Благоевград, ф.24К — Околийско агрономство, Г.Джумая, Историческа справка, с.3.

³⁰ Вж. пак Зундхаузен, Х., От предкапитализъм към ранен капитализъм. Трансформация на селото и селското стопанство на Балканите. Принос към дискусията за модернизацията — Български фолклор, кн.3-4, 1997, с.17.

³¹ **Коев, К., М. Грекова, Хр. Тодоров**, Жизнения свят на българина между двете световни войни - В: Натов, Ат., Ф. Филкова (съст.), Усвояване и еманципация. Встъпителни изследвания върху немска култура в България, С., 1997, с.292.

³² **Рот, К.**, Практики и стратегии за овладяване на всекидневието в едно село на социалистическа България — Социологически проблеми, 3-4, 1998, с.226-227.